

Tunézia az 1920-as években

A nemzeti mozgalom születése

Az arab térségben a gyarmati korszakban sajátos fejlődésükből eredően Egyiptomban és Tunéziában alakultak ki a legkorábban a nemzeti ellenállás politikai formái. A Nílus-parti ország esete viszonylag jól ismert a széles, nem szakmai közvélemény előtt is: Mohamed Ali reformkísérletei a 19. század első felében, Arabi pasa felkelése 1881–1882-ben, illetve az 1919-es felkelés. Tunézia esete viszont alig ismert, pedig tartalmát, de akár eredményeit tekintve is, jelentősége semmivel sem marad el az egyiptomitól. Kétségtelen, hogy a maghrebi ország súlya nem vetekedhetett Egyiptoméval, már csak földrajzi elhelyezkedéséből adódóan sem, a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepét illetően pedig még kevésbé. Ha a jelen eseményeit hosszú folyamatba ágyazva szemléljük – márpedig a történések megértése szempontjából ezt nem mellőzhetjük –, egyáltalán nem érdektelen a tunéziai nemzeti ébredés mozgalommá alakulási folyamatának a bemutatása.¹

Modernizációs törekvés és nemzeti ébredés

A 16. században oszmán fennhatóság alá került Tunéziában az önálló államiság kialakulásának a jelei száz év múlva már megmutatkoztak. Az Isztambul által ki-nevezett helytartók (pasák) egyre gyakrabban kerültek összeütközésbe a janicsár helyőrséggel (odzsak), amely önállósította magát. A pasa nevezte ki a katonaság civil feladatokat is ellátó parancsnokát (bej), aki viszont mindinkább a helyiekre támaszkodott, bevonta őket az állam irányításába. Közülük kerültek ki a helyi rendfenntartó erők és az adóhivatalnokok is. Ennek egyik következménye az lett, hogy a hivatali nyelv a törökkel szemben az őslakosok nyelve, az arab lett.²

1705-ben, Huszein ben Ali bej megválasztásával stabilizálódott az autochton erők hatalma, az ország de facto *önálló állammá* vált. A szimbólumok szintjén fenntartotta az Oszmán Birodalomhoz tartozását: az új uralkodót mindig szultáni firman erősítette meg, trónra lépésekor az imát a szultán nevében mondták stb. Olykor konkrét formában is megnyilvánult a birodalomhoz tartozás: a krími háborúban

1 Ld.: pl. Amin, 2011.

2 Chérif, 1981. 181–183.

tunéziai egységek is harcoltak Isztambul oldalán. A Huszaneita-dinasztia egészen a köztársaság kikiáltásáig, 1957. július 25-ig uralkodott az észak-afrikai országban.

Franciaország 1830-ban kezdte erősíteni pozícióit Tunéziában. Ebben az évben, miután elfoglalta a földközi-tengeri „kalózkodás” központjának számító Algírt, egyenlőtlen szerződés aláírására, a protekcionista gazdaságpolitika feladására kényszerítette az ország uralkodóját, Huszein bejt (1824–1835), aki érzékelve az erőviszonyokban bekövetkezett változást, nyomban reformok bevezetését kezdeményezte, amit utódai folytattak. A reformok, amelyek először a hadsereget és a hozzá kapcsolódó ipari tevékenységet érintették, egybeestek az Isztambulból induló reformokkal, de attól függetlenül bontakoztak ki. Tunézia számára Mohamed Ali Egyiptomja szolgált mintául. Amikor a szultán kihirdette az első Tanzimat-reformokat, Ahmed bej (1837–1855) is helyeselte őket, de Isztambulba azt írta, hogy megvalósításuk a helyi adottságoktól függ, és hosszú időt igényel.³

A Tanzimat-reformok második sorozatát elindító szultáni leirat, a Hatti hümajun kihirdetését – s egy európai típusú alkotmány bevezetését – már London és Párizs kényszerítette Tunéziára, fegyveres fenyegetést is felhasználva. Az 1861-ben kihirdetett alkotmány (Desztur) első volt a maga nemében az arab világban, megelőzte Egyiptomét (1875) és Isztambulét (1876) is. Az ország alkotmányos monarchia lett, az uralkodó gyakorlatilag az európai polgári jogrendszert vette át. Életbe léptetésével elhárultak a tőkebeáramlás jogi és politikai akadályai.⁴ Az elkövetkezendő években jelentős, főleg infrastrukturális beruházás történt az országban: vasutat, vízvezetékét, távírvonalakat építettek, nyomdákat alapítottak, megkezdődött a gyapot és az olívaolaj feldolgozásának gépesítése. A modernizációs tervek megvalósítására felvett hitelek visszafizetésére azonban a felkeléseket is kiváltó, megszorító intézkedések (főleg adóemelés) ellenére sem volt képes az ország, ezért – Egyiptomhoz hasonlóan – nemzetközi (angol, francia, olasz) pénzügyi ellenőrzés alá került.

Khaireddin pasa, miniszterelnök (1873–1876) megpróbálta stabilizálni, önálló fejlődési pályára állítani az országot. A politikus az iszlám reformizmus nagyjait (Al Afgani, Abdou stb.) megelőzve rendszerezte gondolatait a reformok szükségességéről és céljáról. Elképzeléseit előbb arab nyelven, majd egy évvel később, 1868-ban franciául tette közzé *A muzulmán államokban végrehajtandó szükséges reformok* címmel.⁵ Khaireddin, ellentétben az iszlám reformmozgalommal (Nahda), nem a vallás megreformálásában, az alapokhoz való visszatérésben látta a megújulást, hanem a muszlim létet megőrizve az új, elsősorban a természettudományos ismeretek átvételében és a helyi viszonyokhoz való adaptálásában. A felemelkedéshez fontosnak tartotta a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem fejlesztését, de

3 André, 1964. 138.

4 Az alkotmányt 1864-ben, a nagy parasztfelkelés évében – francia nyomásra – egy időre felfüggesztették, a bevezetett reformokat azonban nem.

5 ed-Din, 1987. A művet törökre is lefordították, és 1876-ban Isztambulban publikálták. Szerzőjét a tunéziai miniszterelnöksége után a reformer Abdülhamid szultán a birodalom fővárosába hívta, és nagyvezírré nevezte ki.

főként egy jól működő közigazgatási rendszer létrehozását és egy demokratikusan ellenőrzött kormány felállítását. Ennek megteremtését azonban a kapitulációk fenntartásával az európai hatalmak akadályozták. Világosan látta a hatalmak cselekedetének motívumait is. A külföldi államok aszerint követelik egyik vagy másik muzulmán országban a reformok bevezetését, hogy „mi felel meg politikai érdekeiknek”. Khaireddin egyszerűsítette az ügyintézést, csökkentette az adókat. Modernizálta az oktatást a neves iszlám egyetemen, a Zitunán. 1875-ben pedig megalapította a Szadiki Kollégiumot, amely a jövő Tunéziája számára képezett a legkorszerűbb ismeretekben jártas értelmiségieket és politikai elitet. Az ország gazdasági-pénzügyi helyzete javult, az eredményesnek ígérkező korszerűsítési kísérletnek azonban véget vetett a nemzetközi viszonyok változása.

Angliát, miután 1875-ben megszerezte a Szezei-csatorna Társaság részvényeinek többségét, majd három évvel később Isztambultól megkapta Ciprust, nem érdekelte már Tunézia. A brit külügyminiszter 1878. július elején közölte francia kollégájával, Richard Waddingtonnal: „Tegyenek Tuniszbán, amit jónak látnak, Angliának nem lesz ellenvetése.”⁶ Franciaország ekkor úgy döntött, hogy a konkurens Olaszországgal szemben kizárólagos befolyást szerez Tunéziában. 1881-ben egy algériai-tunéziai törzsi határincidens ürügyül használva egy szerződés aláírására kényszerítette az uralkodót, Szadok bejt. A *bardói szerződés* megfosztotta külső szuverenitásától az országot: a 6. cikkely rögzítette, hogy a bej a francia kormány beleegyezése nélkül nemzetközi jellegű szerződést nem köthet. Ellenállás nem volt, a szüntelen adóztatástól elszegényedett ország lakossága közömbösen fogadta a francia protektorátust szentesítő szerződést. Két évvel később, 1883-ban, a belső szuverenitást megszüntető *La Marsa-i konvenció* aláírásával pedig arra kötelezték a bejt, hogy olyan adminisztratív, igazság- és pénzügyi reformokat vezessen be, amelyeket a francia kormány hasznosnak ítél.⁷ Formálisan továbbra is létezett a tunéziai állam, élén a bejjel és kormányával, ám a Francia Köztársaság képviselőjének, a főrezidensnek döntő szava volt minden lényeges kérdésben, jóváhagyása nélkül egyetlen rendelet sem léphetett életbe.

A protektorátus jogi-politikai rendszere az elkezdett modernizációs folyamat csonka, ki nem teljesedett eredményeire épült. Ezek az eredmények – azontúl, hogy az ország gyarmati voltán alapvetően nem változtattak – a nemzeti mozgalom születésére, formálódására kedvező hatással voltak, hiszen a protektorátust megelőző autochton modernizációs folyamatban gyökeresek. A tunéziai államot szuverenitásának teljes gyakorlásától megfosztották, ám az államiság nem tűnt el. Az emberek számára az uralkodó személyében testesült meg. A nemzeti mozgalom erre a megcsonkított államra hivatkozva fogalmazta meg követeléseit.

6 *Affaires de Tunisie*, 1881. 67.

7 A protektorátusi rendszer kiépülésére ld.: Ganiaget, 1994. 295–306.

Kulturális ismeretterjesztéstől a politikai tettekig

A reformerek első csoportja az 1888-ban alapított *al-Hadira* (A Főváros) című lap körül tömörült. Az alapítók a Szadiki Kollégiumban végeztek, majd Franciaországban folytattak tanulmányokat. Visszatérve hazájukba, a tunéziai kormány alkalmazottai lettek. A lap munkatársai között voltak olyanok, akik korábban Khaireddin közvetlen környezetéhez tartoztak. A lap a kormány félhivatalos orgánuma volt, s élvezte a protektori hatalom támogatását is. Párizs azt remélte, hogy a művelt tunéziaiak segítségével könnyebb lesz elfogadtatnia az általa diktált reformokat. A cikkek nagyobb része az európai országok kormányzati rendszerével, történelmével, természettudományos eredményeivel foglalkozott. A csoport óvatosan megfogalmazott követeléseai elsősorban az oktatási rendszer modernizálására, idegen nyelvek oktatására és az Európában meghonosodott új diszciplínák bevezetésére vonatkoztak, illetve arra, hogy a tunéziaiakat nagyobb mértékben vonják be a közügyekbe.⁸

1896-ban, hogy gondolataikat szélesebb rétegekhez is el tudják juttatni, létrehozták az *al-Haldunia* nevű kulturális-tudományos ismeretterjesztő társaságot. Az egyesületet a tunéziai születésű, maghrebi történész-filozófusnak, Ibn Haldunak (1332–1406) emléket állítva nevezték el. A társaság tagjai bírálták a tradíciókat őrző tuniszi Zituna muszlim egyetem modern tudományokat mellőző oktatási programját. Célját az egyik alapító így fogalmazta meg: „*Terjessze a muzulmánok között a természettudományos érdeklődést, rombolja le végre az előítéleteket, és számukra szakmai és kereskedelmi területen eddig ismeretlen horizontokat nyisson.*”⁹ Népszerűsítő tudományos előadásokat tartottak a történelem, politikai gazdaságtan, fizika, kémia tárgyköréből, közkönyvtárak létesítésére ösztönöztek. Mindezekkel az volt a céljuk, hogy bizonyítsák: az iszlám nem gátja a fejlődésnek.

A társaság tevékenységét erősítette az 1905-ben alakult *Szadiki Kollégium Öregdiákjainak Társasága*, amely elutasította a pániszlamizmusban gyökerező eszméket éppúgy, mint a vallásos és világi oktatás együttélését. Elsődlegesnek a természettudományok oktatását tartotta, ismeretterjesztő előadásait is szinte teljes egészében a tudománynak szentelték. Új elem volt tevékenységében a kevésbé művelt – ahogyan ők nevezték –, „a népi tömegek” felvilágosítása. Az 1906. április és 1907. április között megtartott 84 előadásból 54-re Tunisz külső kerületeiben került sor.¹⁰

Az *al-Hadira* című lap és a két társaság tevékenysége erősítette a formálódó nemzeti tudatot, s jelentősen hozzájárult a modern politikai kultúra kialakulásához. Erősítette a tunéziaiak önbizalmát, azt a tudatot, hogy képesek országuk irányítására. Ha ebben a modernizációs törekvésben a megkötött szerződések szellemének megfelelően a protektori hatalom is segíti őket, akkor teljesíti „civilizációs küldetését”. Ebben ekkor még bíztak. A francia politikai osztály sem látta ekkor még túl

8 Madjoubi, 1982. 113.

9 Idézi: Sammut, 1978. 86.

10 A társaság tevékenységére: Sraieb, 1994. 267–275.

veszélyesnek őket. Amikor azonban már politikai jellegű követeléseket is megfogalmaztak – ami elkerülhetetlen volt –, s ezek tömegmozgalmakkal is párosultak, már keményen léptek fel velük szemben.

A kulturális megújulás képviselői céljaik még nagyobb körben történő terjesztésének érdekében 1907-ben megalapították a *Le Tunisien* (A Tunéziai) című francia nyelvű lapot. A köréje tömörült, többnyire 30 év körüli reformereket *ifjú tunéziaiaknak* nevezték. (Hasonló jellegű csoportosulás ugyanebben az időben Algériában is megjelent.) A lap első számában fogalmazták meg céljukat, követeléseiket: „Az a haladást szolgáló munka, amelyet Franciaország vállalt magára Tunéziában, kezdi meghozni az eredményeit. Egy új, francia nyelven nevelkedett, nemes eszméktől áthatott és azokat képviselő generáció ma már olyan helyzetben van, hogy elfoglalhatja a helyét az itt folyó megújítási folyamatban. E célból megalapította A Tunéziai című lapot. Politikai és alkotmányos szervezet hiánya ez ideig megfosztotta a bennszülötteket mindenféle képvisellettől a hatóságoknál. Nincs semmilyen testület, amely előtt ismertethetnék a kívánságaikat, elképzeléseiket. Amíg a francia kormány liberalizmusa nem ad jogot arra, hogy hangjukat választott testületben hallassák, addig A Tunéziai című újság lesz a szószólójuk.”¹¹ Ez gyakorlatilag a tunéziaiak politikai képviselőjének a vállalását jelentette, a kulturális megújulás immár politikai kérdéssé vált. A kulturális reformerek az ország megújítását, a reformok megvalósítását már nem akarták kizárólag a protektori hatalomra bízni, hanem vele együtt, egyenlő félként akarták elvégezni.

Az ifjú tunéziaiak mozgalmának politikai jelentőségét nemzetközi és hazai események is növelték az I. világháború kirobbanását megelőző években. Az 1908-as, úgynevezett ifjútörök forradalom bizonyította, hogy a „dekadensnek és fanatikusnak” minősített muszlim népek is képesek a megújulásra. Az olasz–török háború (1911–1912) Líbiáért szintén a formálódó nemzeti mozgalmat erősítette, a tunéziaiak különböző formában fejezték ki szolidaritásukat a líbiaiakkal (sajtópropaganda, gyűjtés a sebesült líbiai és török katonák számára stb.). A meghatározóak azonban az otthon történtek voltak.

1911 novemberében a tuniszi városi tanács építkezés céljára kisajátította a szent helynek számító muzulmán temetőt, Dzsellaszt. A felháborodás olyan nagy volt, hogy a döntést visszavonták. A temető körül összegyűlt tömeg azonban már nem adott hitelt a hírnek. A tüntetés a rendfenntartó erőkkel történő összecsapásba torkollott. A véres konfliktusban három francia és tizennégy tunéziai veszítette életét. A gyarmati hatalom ostromállapotot hirdetett ki, amely 1912-ig érvényben is maradt. „Ez a lázadás az első népi felkelés Franciaország és a bej hatalmával szemben. Példát kell statuálni, s ezért kivégzések is szükségesek” – írta a francia főrezidens Raymond Poincaré külügyminiszternek.¹² A bíróság súlyos ítéletet hozott: hét tunéziait halálra ítélték, kettőre le is sújtott a guillotine. A francia sajtó egyértelműen az ifjú tunéziaiakat tette felelőssé az eseményekért, amelyekkel azok szimpatizáltak

11 *LeTu*, 1907. február 7.

12 Idézi: Sammut, 1978. 39.

ugyan, de semmilyen közvetlen szerepet nem játszottak bennük. Az újabb tömegmozgalomban azonban már érintettek voltak.

1912. február 6-án egy hétköznapi tragédia (egy villamos elütött egy muzulmán gyereket) a háború előtti legszervezettebb és legtömegesebb megmozdulást váltotta ki. Az ifjú tunéziaiak élükön vezetőjükkel, Bas Hambával – kihasználva a népi elégedetlenséget – bojkottot szerveztek az olasz áruk ellen (a villamosvezetők 80%-a olasz volt, köztük a gázoló is),¹³ valamint követelték, hogy a közlekedési vállalat tunéziaiakat is alkalmazzon, s azok bére legyen egyenlő az európai dolgozókéval. A mozgalmat csak egy hónap múltán és csak rendőri erővel tudták letörni. Az ifjú tunéziaiak vezetőit száműzték, lapjukat és mindenféle szervezetüket betiltották. Az országban ez volt az első tömeges megmozdulás a gyarmati rendszer ellen. A mozgalom szervezettsége, a résztvevők nagy száma szinte sokkolta az európai lakosságot: „*Számukra* – kommentálta az eseményeket a tekintélyes párizsi lap, a *Le Temps* – eddig a burnuszos bennszülöttek csupán a tunéziai folklór egy részét jelentették. Nem tudták felfogni, hogy ez a nép önálló szerep kivívására törekszik.”¹⁴

A protektori hatalom a legnagyobb veszélyt abban látta, hogy egy többé-kevésbé szervezett politikai csoport, az Ifjú Tunéziaiak Pártja találkozott a lakosság széles rétegeivel, s ezáltal valóságos politikai erőként tűnt fel a francia uralommal szemben. A bojkott letörése és az Ifjú Tunéziaiak Pártjának felszámolása azonban a gyarmatosítók szándékai ellenére éppen a nemzeti öntudat terjedését és további erősödését segítette elő. Számos ifjú tunéziaiban ekkor rendült meg a bizalom a protektori hatalommal szemben, egyre kevésbé hitték, vagy már nem is hitték, hogy felügyelete, irányítása nélkülözhetetlen a tunéziai nép haladását szolgáló reformok megvalósításához.

A világháború éveiben történt események, a forradalmak (az oroszországi és az egyiptomi), a 65 ezer tunéziai részvétele az európai harcokban újabb ösztönzést adtak a nemzeti mozgalomnak Tunéziában éppúgy, mint valamennyi gyarmaton a világban. A nemzeti mozgalom képviselői már nemcsak kritizáltak, hanem a politikai cselekvés útjára léptek. Függetlenségi követelésük jogosságát Wilson amerikai elnök 14 pontjára hivatkozva indokolták. A svájci emigrációba kényszerült Bas Hamba köré csoportosult tunéziai és algériai nacionalisták memorandumot fogalmaztak meg a békekonferenciához, amelyben követelték az önrendelkezési jogot az észak-afrikai népek számára is, hasonlóan a közép-európaiakéhoz. 1919 januárjában a memorandumot eljuttatták a Rómában tartózkodó amerikai elnöknek is.¹⁵ A nemzeti mozgalom a háború után már vezető szerepet követelt magának a tunéziai társadalomban, s ehhez támogatókat, szimpatizánsokat keresett a nemzetközi szinten, de elsősorban a franciaországi politikai erők körében.

13 Az európai származású lakosságnak a többsége egészen az 1930-as évek végéig olasz volt.

14 *Le Te*, 1912. március 12.

15 Dabbab, 1980. 35–44.

A Desztur Párt megalakulása

Az I. világháború befejezését követő években Tunéziában is szokatlanul megélénkült a politikai élet. A társadalom is igen feszültté vált a korábbi „békés” időszakhoz képest. A háború alatt a legfontosabb közszükségleti cikkek ára átlagosan 120–150%-kal emelkedett, elszaporodtak a sztrájkok. A hivatalos statisztika szerint 1918-ban egyetlen sztrájk sem volt, 1919-ben viszont már tizennégyet jegyeztek négyezer résztvevővel, 1920-ban pedig hetet, ötezer résztvevővel. A sztrájkok száma jelentősebben csak 1925 után csökkent.¹⁶

Az ifjú tunéziaiak közvetlenül a háború befejezését követően úgy döntöttek, hogy követeléseiket megismertetik a franciaországi közvéleménnyel is. 1919 nyarán a párt delegációja, élén egyik alapítójával és tekintélyes vezetőjével, Abdelaziz Talbival Párizsba utazott.¹⁷ A francia fővárosban Talbi elsősorban olyan pártok vezetőivel, politikusokkal vette fel a kapcsolatot, akiktől támogatást remélhetett. Találkozott a Szocialista Párt vezetőjével, a L’Humanité főszerkesztőjével, Marcel Cachinnel, aki vállalta, hogy a parlament elé viszi a tunéziai nép problémáit. A francia politikusok kérték, hogy írásban foglalja össze a problémákat és a követeléseket. Talbi Ahmed Szakkával, a Párizsban jogi doktorátust szerző és ott letelepedett tunéziai jogással együtt megszerkesztette, és 1919 végén, a szerző nevének feltüntetése nélkül kétezer példányban publikálta is a *Mártír Tunézia és követelései* című könyvet. A művet Talbi eljuttatta a befolyásos lapok szerkesztőségéhez, a politikai pártokhoz és külföldre is, Egyiptomba, Szíriába, Törökországba és az Egyesült Államokba. Négy száz példány a szigorú ellenőrzést kijátszva eljutott Tunéziába és Algériába is.

A *Mártír Tunézia* a tunéziai nemzeti mozgalom első átfogó programja. Teljes képet ad a tunéziai társadalomról: sorra veszi a gazdaságot, a kultúrát, az oktatást, a jogrendszert stb. Belőle kap először reális képet a francia közvélemény az észak-afrikai országról. Kíméletlenül leleplezi a protektorátusi rendszert, amely egyáltalán nem a haladást, a civilizációt hozta az őslakosok számára, hanem az elszegényedést, a nyomort. *„Ezt a rendszert az erősek találták fel, hogy uralkodjanak a gyengéken”* – olvashatjuk a kötetben.¹⁸ A könyv egyáltalán nem szólt a protektori hatalom jótéteményeiről, hanem megállapítja, hogy minden, amit Franciaország Tunéziában alkotott, kizárólag a francia telepes földbirtokosok érdekeit szolgálja. Ennek az lett a következménye, hogy *„a tunéziai nép a saját hazájában nem kívánt idegenként élni”*.¹⁹ A tunéziaiak többé már nem hisznek a franciák jóságában, *„ha továbbra is együttműködnek velük, az a haza legszentebb érdekeinek az elárulását jelentené”*.²⁰

¹⁶ *Statistique générale*, 1928. 492–493.

¹⁷ Abdelaziz Talbi (1876–1944) a Zituna egyetemen folytatott tanulmányokat, majd beutazta az egész arab világot. Hazatérve csatlakozott az ifjú tunéziaiakhoz. 1923-ben elhagyta az országot, s csak 1937-ben tért vissza. Ekkor azonban politikai befolyása már alig volt.

¹⁸ Thaálbi, 1985. 192.

¹⁹ Uo. 191.

²⁰ Uo. 180.

A *Mártír Tunézia* követeli a francia kormánytól „az önkényre és a despotizmusra alapozott rendszer” azonnali radikális átalakítását. A konkrét követelések között szerepel az alapvető szabadságjogok garantálása (gyülekezési jog, sajtószabadság, sztrájkjog stb.). A felvázolt program értelmében a politikai rendszert alkotmányos monarchiává alakítanák át, amelyben a hatalom a tunéziaiak kezében lenne. A végrehajtó hatalom birtokosa az uralkodó lenne, ő viszont felelős lenne a parlament funkcióját ellátó 60 tagú, csak tunéziaiakból álló Legfelső Tanácsnak.²¹ A könyvnek rendkívüli hatása volt. Radikális nézetei megdöbbenést váltottak ki a francia politikai osztályban annál is inkább, mert nem egyéni akcióról volt szó, hanem már szerveződött a könyvben megfogalmazott elveket programként elfogadó párt.

1919 márciusában a könyvvel azonos vagy hasonló nézeteket valló, jómódú tuniszi polgárok összejövetelt tartottak azzal a céllal, hogy az Ifjú Tunéziai Párt továbbfejlesztett programjának szervezeti keretet adjanak. Az összejövetelen már kitapintható volt a később markánssá váló két tendencia. A radikálisabb irányzat hívei, élükön Talbival, alkotmányt követeltek Tunézia számára és a protektorátusi berendezkedés lényeges átalakítását, aminek később majd politikai függetlenséghez kell vezetnie. A mérsékeltek csak reformokat követeltek, s megvalósításukat lassú ütemben képzelték el. A *Mártír Tunézia* megjelenése a radikális platformot erősítette, és siettette a pártalapítást is. Számos gyűlés után 1920. március 14-én elfogadták a programot, és ekkor született meg a párt elnevezése is: Alkotmányos Liberális Párt, közismerten Desztur Párt. A program lényegében a *Mártír Tunéziában* kifejtetteket tartalmazta.²²

Júniusban a párt küldöttsége Párizsba utazott, hogy ismertesse követeléseit a politikai közvéleménnyel. A küldöttség tagjai találkoztak a pártok képviselőivel, a parlament több tagjával, és fogadta őket a külügyminisztérium²³ afrikai osztályának igazgatóhelyettese is, aki elsősorban a háborús veteránok szociális helyzetének javítását ígérte. Tunéziában pedig a párt aktív toborzó kampányt folytatott, szinte naponként tartott gyűléseket, ahol a programját ismertette. „*A Zitunán, a szukban, a kávéházakban, a boltokban, az utcán másról sem beszéltek az emberek, mint a párt párizsi útjáról és a Wilson elnöknek küldött, önrendelkezést követelő petícióról*” – emlékezik az események egyik szereplője.²⁴

A Desztur elsősorban városi párt volt. Legszervezettebb, legkiterjedtebb bázisa Tunisz és a közeli Bizerta volt, de néhány vidéki városban (Sfax, Sousse, Keruan) is rendelkezett jól kiépített aktivistahálózattal. Szociális összetételét tekintve a tagság kétharmada kisiparos, kézműves, kereskedő és földbirtokos volt. A politikai rendőrség egyik 1922-es jelentésében azt olvashatjuk: „*A párt jól szervezett, s huszonnégy óra alatt képes mozgósítani a lakosságot az ország belsejében is.*”²⁵ A francia kormány azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megtörje a párt tevékeny-

21 A követelések uo. 144–148.

22 Dabbab, 1980. 63–65.

23 Tunéziának mint protektorátusnak az ügyei a külügyminisztériumhoz tartoztak.

24 el Madani, 2009. 173.

25 Idézi: Kraiem, 1976. 158.

ségének dinamizmusát, azzal a váddal, hogy veszélyezteti „az állam biztonságát”, letartóztatta a Párizsban tartózkodó Talbit.²⁶ Ezt követően újabb Desztur-delegáció utazott a francia fővárosba. A küldöttséget fogadta a miniszterelnök is, ám mindössze a helyzet tanulmányozását ígérte.

1921 januárjában a Desztur Párt vezetői a frissen kinevezett főrezidenssel találkoztak Tuniszban. A protektorátus első számú politikai személyisége reformokat ígért, eltörölte a szükségállapotot és létrehozta az igazságügy-minisztériumot, amelynek élére tunéziai került. Viszont határozottan leszögezte, hogy alkotmány bevezetéséről szó sem lehet. Összességében azt mondhatjuk, hogy a párt tevékenysége sikeresnek tűnt: a lakosság körében egyre növekedett a befolyása, és a hatalom képviselői is tárgyalóképes partnernek tekintették (az uralkodó is fogadta delegációját), Franciaországban pedig mind több politikus támogatta. Azonban a protektori hatalom semmiképpen sem szeretett volna osztozni az ország irányításában. Ezért erőszak alkalmazását is kilátásba helyezve lépéseket tett, hogy a párt befolyása növekedését megtörje.

1922. március 22-én a *Petit journal* című újságban megjelent egy, az uralkodóval készített interjú, amelyben a bej forradalminak nevezte a Desztur Párt programját, és elhatárolta magát tőle. Ám nyomban a megjelenés napján kiderült, hogy az interjú hamis, majdhogynem hamisítvány. A bej valóban fogadott egy újságíró, de ő a szavait teljesen kiforgatva közölte. Az uralkodó tiltakozott és lemondással fenyegetőzött. Április 3-án ultimátumot intézett a protektori hatalomhoz: ha huszonnégy órán belül a Desztur Párt követeléseinek egy részét is tartalmazó reformprogramjának megvalósításához nem kap határozott ígéretet, lemond. Két nappal később a főrezidens erős katonai kísérettel megjelent az uralkodónál, és „meggyőzte” lemondási szándékának visszavonásáról. A kiélezett helyzet megrémítette a Desztur Párt franciaországi támogatóit, akik nyomban a tunéziai status quo fenntartása mellett foglaltak állás. Ezzel fordulat állt be a Desztur Párt tevékenységében, a fellendülést apály követte, amit az is jelzett, hogy a szüntelen zaklatásoknak kitett Talbi 1923 nyarán elhagyta Tunéziát.

A pártot belső viták is gyengítették, amelyek szakadáshoz vezettek. Haszsan Guellaty ügyvéd, a desztur mozgalom befolyásos személyisége egyre kritikusabban szemlélte a párt radikalizálódását. Főként Talbi nézeteit tartotta túlzóaknak. Eltérő véleményét a szocialisták lapjában, a *Tunis socialiste*-ben publikálta 1921 nyarán.²⁷ A *Mártír Tunéziát* „igazságtalan és ügyetlen” pamfletnek nevezte, a benne kifejtett nézeteket pedig többségében „elragadó és gyerekes álmoknak”, amelyben kevés „a tudományos szellem és az objektivitás”. A vita eredményeként Guellaty és néhány híve kivált a pártból, és megalakította a Tunéziai Reformista Pártot. Az új párt rövid életűnek bizonyult, tömegbázist nem tudott teremteni, ezért 1922-ben integrálódott a Francia Szocialista Pártba, amelynek bennszülött szekcióját alkotta.²⁸ A desztur mozgalom visszaszorulása azonban nem jelentette az egész nemzeti

26 Egy évvel később felmentik.

27 *Ts*, 1921. augusztus 28.

28 Kraiem, 1975. 160–162.

mozgalom hanyatlását, munkásmozgalmi szárnya – annak kommunista irányzata –, amely számos területen a kezdetektől együtt haladt vele, meglepő dinamizmust és eredményeket mutatott.

A kommunisták és a nemzeti mozgalom

A Francia Szocialista Pártnak volt tunéziai szekciója, ám az – igen szerény – befolyással csak az európaiak körében rendelkezett. Programja a „civilizációs küldetés” mítoszán alapult. A tunéziai őslakosokat elmaradott, feudális és vallási kötöttségbe béklyózott, politikai szerepre éretlen tömegnek állította be. Különösen hevesen támadta az ifjú tunéziaiakat, akiket „Mohamed szektariánus híveinek” nevezett. Valamennyi probléma megoldására a francia viszonyok megteremtését, a teljes asszimilációt javasolta: *„Laikus és republikánus Tunéziát akarunk, egyszóval francia Tunéziát.”*²⁹ A háború után a szocialista mozgalomban zajló viták hatására nagyobb megértést tanúsítottak a tunéziaiak nemzeti követelései iránt, befolyásra azonban nem tudtak szert tenni. A politizáló tunéziaiak a desztur mozgalom, illetve a kommunisták felé fordultak.

1920 decemberében a Francia Szocialista Párt 18., tours-i kongresszusán szakadás következett be. A többség – köztük a kilenctagú tunéziai delegáció – a Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozás mellett döntött.³⁰ Amikor azonban alaposan megismerték a csatlakozás feltételeit, különösen a nyolcadikat, az európaiak többsége elhagyta a kommunista szervezetet. Az említett feltétel megkövetelte minden gyarmatosításellenes mozgalom feltétel nélküli támogatását és a „saját” imperializmus kíméletlen bírálását. A tunéziaiak pedig éppen e miatt a feltétel miatt fordultak a kommunisták felé.

Az első kommunista csoportokat nem a tours-i kongresszus küldöttei, hanem a háborút megjárt antimilitarista szocialisták alapították előbb Tuniszban, majd néhány más városban (Bizerta, Sousse). E csoportok küldöttei 1921. december 18-án a tuniszi kikötővárosban, La Goulette-ben gyűltek össze. Az alapító kongresszusnak minősíthető értekezleten huszonkilenc európai (köztük két nő) és huszonkét tunéziai vett részt. A lefolytatott vita és az elfogadott program tulajdonképpen mérsékeltnek tekinthető. Nem volt szó osztályharcról, a nemzeti burzsoázia elleni támadásról, sem az iszlám bírálataról vagy elutasításáról. A követelések között viszont első helyen szerepelt a szavazati jog megadása valamennyi tunéziai számára és a meg nem művelt földek átadása munkás és fellah szövetkezeteknek.³¹

A kommunisták célja az volt, hogy minél közelebb kerüljenek a tunéziaiakhoz, s ezért semmilyen, a protektori hatalmat megkérdőjelező, támadó ellenzéki mozgalmat nem támogattak. Egyrészt azért, hogy politikai cselekvésre ösztönözék a társadalom mind szélesebb rétegeit. A Desztur Párt *„nemcsak azért szövetség-*

29 LeS, 1911. április 6.

30 *Congrès de Tours*, 1980. 313.

31 ANT Surv. des comm. Carton 6. Dossier 1. Notes 1130. 1921. december 20., 21.

ges – olvashatjuk a lapjukban –, mert ugyanazon ellenség ellen harcol, hanem mert politikai tevékenysége nyugtalanságot, intellektuális aktivitást teremt a társadalomban, és ezáltal kimozdítja a bennszülött tömegeket tompultságukból, és megkönnyíti egy specifikusan proletár vagy kommunista mozgalom születését”.³² Másrészt azért is támogatták a nemzeti mozgalom minden akcióját, hogy elmélyítsék annak szociális tartalmát. Nagyon ügyeltek ugyanakkor arra, hogy a politikai harc nemzeti és szociális komponense ne kerüljön konfliktusba egymással. „El kell érní, hogy ennek az országnak a proletárjai azt mondják rólunk: íme, ez az a párt, amely véd bennünket mint arabokat és mint bérmunkásokat. Jelszavunk kettős: Tunézia a tunéziaiaké, Tunézia a dolgozóké.”³³ Ritka, ismereteink szerint egyedi álláspont a korabeli nemzetközi kommunista mozgalomban a tunéziai kommunistáké annyiban, hogy ilyen szerencsésen tudta összekapcsolni a nemzeti és a szociális szempontot.

A francia kommunisták ekkor ezzel ellentétes, lényegében a korábbi szocialista álláspontra helyezkedtek: azt vallották, hogy a gyarmattartó ország proletariátusának a feladata a győztes szocialista forradalom után a gyarmatok felszabadítása. Később, amikor beavatkoztak a tunéziai kommunista mozgalom belügyeibe, sokat ártottak neki, és nem kis szerepük volt befolyása hanyatlásában. Rendőrségi jelentések szerint gyűléseiken nagy számban vettek részt tunéziaiak, akik közül sokan be is léptek a pártba.³⁴ A tunéziai párttagok jelentős száma megkönnyítette, hogy hazai dialektusban szerkesztett, arab nyelvű újságot adjanak ki. Ám egy-két szám megjelenése után a gyarmati hatóságok valamennyit betiltották. Emellett a kommunisták a kávéházakban és a piacon sikeresen éltek a verbális propagandával. Befolyásuk növekedése egyre jobban aggasztotta a főrezidentet, ezért 1922. május 18-án feloszlatta a kommunista csoportokat. A kommunisták tevékenysége azonban ezután sem szünetelt: röplapokat terjesztettek, brosúrákat adtak ki, aktívan részt vettek a sztrájkokban, s a legalitás legkisebb lehetőségét is kihasználva minden politikai kérdésben hallatták a hangjukat.³⁵ Ott voltak az önálló tunéziai szakszervezet megalakulásánál is.

A Munka Tunéziai Általános Szövetsége

Az 1920-as évek elején az iparban, a kereskedelemben és a szolgáltatásban dolgozó, 60 ezer főt meghaladó bérmunkásoknak mintegy 60%-a tunéziai volt. A dokkmunkások kizárólag tunéziaiak voltak, néhány százalékot leszámítva a bányászok is. A vasútnál, a postánál és a hivatalokban viszont fordított volt az arány, ott 90%-ban európaiak, elsősorban franciák dolgoztak.³⁶ 1932-ig a tunéziaiak nem alakíthattak szakszervezetet, ezért a franciaországi Munka Általános Szövetsége (CGT) helyi szervezetéhez, a Szakszervezeti Unióhoz csatlakoztak. Onnan azonban rövid idő

32 As, 1921. szeptember 18.

33 As, 1924. december 28.

34 ANT. Surv. des. comm. Carton 6. Dossier 2. Notes du janvier et du février de 1922.

35 Kraiem, 1997. 106–108.

36 Kraiem, 1976. 397.

után – különösen a sztrájkokat követően – kiábrándultan távoztak. Érdekeik védelmét az európai származásúak elhanyagolták, másodlagosnak tartották. Ez volt az oka annak, hogy a tunéziai dolgozók egyre gyakrabban önállóan léptek sztrájkba, s ez idő alatt érlelődött meg bennük a Szakszervezeti Uniótól független nemzeti szakszervezet megalapításának gondolata.

1924 különösen feszültségekkel teli év volt. Nagyon rossz volt a termés, a szárazság miatt a nomádok tömegei vándoroltak a városokba, drasztikus áremelések történtek. Egymást követték a munkabeszüntetések, júliusban a tuniszi dokkmunkások, augusztusban pedig a bizertaiak léptek sztrájkba. A munkaadók nem voltak hajlandók teljesíteni a követeléseket, és a protektori hatóságokhoz fordultak a konfliktus rendezése érdekében. Augusztus elején Bizertában a feszültség véres incidenshez vezetett, a rendfenntartók a sztrájkolók közé, illetve az őket támogató tömegbe lőttek. A két halott és a sztrájkolók vezetőinek letartóztatása olyan felháborodást váltott ki, hogy a munkaadók és a hatóságok engedni kényszerültek, elfogadták a béremelést (igaz, az eredeti követelésnél kisebb mértékű növelést), garantálták a nyolcórás munkanapot, és szabadon engedték a letartóztatottakat. Ezeknek a sztrájkoknak a jelentőségét nem a részleges sikerük adta, hanem szervezethez és a résztvevők öntudatossága. A munkáskérdés ekkor vált először országos nemzeti üggyé. Joggal állapította meg a sztrájkmozgalom egyik szervezője: *„Ez a sztrájk minden korábbtól különbözött, egy új korszak kezdete volt... a munkások letargiáját energiává, gyengeségüket elszántsággá, reményvesztettségüket reménnyé változtatta.”*³⁷

A sztrájkok sikeréhez nagymértékben hozzájárult az országosan kibontakozó szolidaritás, valamint hogy számos desztur párti és kommunista értelmiségi kiállt a munkások mellett, segített nekik a sztrájk példás megszervezésében. A sztrájkolók néhány nappal a konfliktus kirobbanása után a körükben már korábbról ismert, Európából nagy tapasztalatokkal nemrég visszatért Mohamed Alihoz fordultak, hogy adott esetben képviselje ügyüket, és tanácsaival segítse elő a sztrájk győzelmes befejezését.

Mohamed Ali (1894–1928) a tunéziai és egyben az egész arab munkásmozgalom kezdeti szakaszának kiemelkedő alakja. Alapfokú vallási iskolát végzett, rövid élete folyamán autodidakta módon mindvégig képezte magát. Tuniszban az Osztrák–Magyar Monarchia konzuljának sofőrje volt, s így a német nyelvet viszonylag jól elsajátította. A törököt pedig Isztambulban, ahol az I. világháború éveit töltötte. 1921-ben Németországba utazott. A berlini egyetemen társadalomelméleti előadásokat hallgatott, többek között Heinrich Cunow szociáldemokrata történésztől, a Neue Zeit szerkesztőjétől, de kapcsolatba került a szélsőbaloldali Spartacus-mozgalommal is. Elméleti ismeretek birtokában és a németországi szociális konfliktusok élményének a hatására Tuniszba történt visszatértekor, 1924-ben, nyomban hozzálátott a dolgozók érdekeit szolgáló kereskedőszövetkezetek megalakításához. Terve megvalósítása közben fordultak hozzá a tuniszi dokkmunkások,

37 Haddad, 1985. 66.

s a javaslatára alakított sztrájkbizottság vezetőjévé választották. A bizottság szeptember 3-án felkereste a bejt, akitől rövid megbeszélés után csalódottan távozott. Az uralkodó, jeleként annak, hogy nem tanúsít különösebb figyelmet a sztrájkolóknak ügye iránt, nem is fogadta a küldöttséget, amelynek a beszámolóját a miniszterelnök hallgatta meg. A sztrájkbizottság az uralkodótól történt távozás után Mohamed Ali javaslatára döntött az önálló nemzeti szakszervezet megalakításáról. Több városban (Sfax, Gafsa, Sousse) gyűléseket tartottak, és szakszervezet alakítására szólították fel a dolgozókat. Néhány hét alatt több mint húsz helyi szervezet alakult. A kommunisták a kezdetektől támogatták Mohamed Ali törekvéseit, részt vettek a szervezési kampányban, s az alakuló szakszervezet rendelkezésére bocsátották lapjukat.

A Desztur Párt hivatalosan nem állt ki a munkások mellett, sőt egyre nagyobb fenntartással figyelte, szemlélte mozgalmukat. A párt vezetőségének néhány tagja viszont határozottan támogatta őket. Köztük volt a Zitunán végzett *Tahár Haddad* (1899–1935), akinek 1927-ben megjelent könyve nemcsak komoly történeti forrás, hanem a tunéziai nemzeti szakszervezeti mozgalom ideológiájának összefoglalója is.³⁸ A munka elméleti szempontból is figyelemre méltó. Arra keresi a választ, hogy mi a feladata a munkásoknak Tunéziában, s miként viszonyul egymáshoz a szociális és a nemzeti érdekek védelme. A kérdésfeltevés s a válasz nem csupán Tunéziára érvényes, hanem általában a gyarmati országokra is, ahol a kapitalizmus idegen hatás eredménye, és ebből eredően gyenge, „kis kapitalizmus”, ahogyan a szerző nevezi. Ezért a legfontosabb feladat a munkások – és minden tunéziai – kulturális színvonalának emelése, hogy minden ember képes legyen megismerni valóságos helyzetét és felismerni érdekeit. A munkásság *„harcoljon, követelje jogait, védje becsületét, takarítson el útajából mindent, ami ebben akadályozza”*.³⁹ Mindezt békés eszközökkel kell elérni.

Tahár Haddad elismerte az osztályharc létét, de úgy vélte, hogy annak Tunéziában nincs létjogosultsága. Valamennyi tunéziai összefogására, együttműködésére kell helyezni a hangsúlyt, mert a fő cél az önálló tunéziai állam megteremtése. A tunéziaiaknak ebben a harcban önmagukra kell támaszkodniuk, saját, független szakszervezetet kell alakítaniuk. A szerző, aki alapfokú vallási iskolát végzett, majd tanulmányait a Zitunán folytatta, az öntudatra ébredés folyamatában a vallásnak nem szánt különleges szerepet. A vallás, vélte, játszhat pozitív szerepet, de csak a világra nyitott, megreformált formában. Ezt azonban a legfelső tekintélynek számító, a Zitunát uraló, a megkövült tradíciókat mereven, kritikátlanul védő muszlim vallási vezetők nemhogy nem támogatták, hanem a modernebb felfogás híveit elítélték, megbélyegezték, sőt kiátkozták. Erre a sorsra jutott Tahár Haddad is 1930-ban, amikor publikálta *A nő vallási és társadalmi státusza* című, különleges és egyedülálló munkáját. Ebben a nők társadalmi egyenlősége mellett állt ki. Ennek megvalósítását a nőket elnyomó férfiak feladatának tartotta: *„Feladatunk ma sokkal inkább, mint valaha, az, hogy a nőt kivezessük évszázados műveletlenségéből,*

38 Életére: Sraieb, 1967.

39 Haddad, 1985. 40.

s velünk, férfikkal egyenlő, élő tagjává tegyük az életnek.”⁴⁰ Az írás végtelenül felháborította a minden újtól rettegő, a protektori hatalom támogatását élvező konzervatív Zitunát, amely retorzióként megfosztotta a szerzőt még 1920-ban szerzett első diplomájától, illetve a másodikhoz szükséges vizsgák letételének jogától is. Az arab-izlám világ eredeti, korát jóval megelőző gondolkodója a hivatalos iszlámból kiteszítva, elhagyatottan hunyt el Tuniszban. Elvei azonban megmaradtak, s integrans részét képezik a tunéziai nemzeti mozgalomnak.

A tunéziai szakszervezet megalakításának szándékát 1924. október 31-én egy Tuniszban tartott munkásgyűlésen jelentették be, ahol a francia CGT elnöke, Léon Jouhaux is részt vett. Jouhaux azért jött Tunéziába és jelent meg ezen a gyűlésen, hogy lebeszélje a tunéziaiakat önálló szakszervezet megalakításáról. Ehelyett azt javasolta nekik, hogy a szocialista vezetű CGT-be lépjenek be. Nyugtalan volt amiatt, hogy melyik nemzetközi szakszervezeti központot fogják választani a tunéziaiak: az amszterdami vagy a Vörös Szakszervezeti Internacionálét. Mohamed Ali kijelentette, hogy ha rajta múlna, az utóbbit választaná, de erről majd a tagság dönt.⁴¹ A gyűlés végén Mohamed Ali bejelentette a Munka Tunéziai Általános Szövetsége (Confédération Générale Tunisienne du Travail – CGTT) megalakulását.

A tagszervezetek száma 22 volt. Közülük 18 az északi rész két legnagyobb városában, Tuniszban és Bizertában alakult, s többségében a személy- és teherszállításban, a malomiparban dolgozókat, valamint a kézműveseket tömörítette. Vidéken a mezőgazdaságban és a bányákban ekkor még nem sikerült szakszervezetet alapítani. A tagság összlétszáma 5-6 ezerre volt tehető, ami igen jelentősnek mondható, különösen ha a több évtizedes múlttal rendelkező, 9-10 ezer tagot számláló franciaországi szakszervezeti konföderáció helyi szervezetének tekinthető Szakszervezeti Unióhoz hasonlítjuk.⁴²

Gondos előkészítő és szervezőmunka után 1925. január 18-án nyílt meg Tuniszban az alakuló kongresszus a selyemárúkkal kereskedők raktárnak és karavánszerájának egyaránt szolgáló hatalmas épületében, amely előtt több száz fős, a helyiségből kiszorult tömeg követte a benti eseményeket. A rendfenntartó erők is nagy számban voltak jelen, de dolguk nem akadt, mert a várakozó tömeg fegyelmezetten viselkedett. A küldöttek megvitatták, és másnap elfogadták a szervezeti szabályzatot. E szerint bármilyen nemzetiségű és vallású dolgozó tagja lehet az új szakszervezetnek, amelynek célja a dolgozók anyagi és szellemi érdekeinek a védelme. A tagok politikai szerepet nem vállalhatnak. A kongresszus megerősítette a már korábban, a propagandakörút során jóváhagyott ideiglenes vezetőséget, élén Mohamed Alival. Döntöttek a szervezet jelvényéről is, amely egy láncait széttepő burnuszos őslakost ábrázolt. A lábai elé helyezett sarló, eke, kalapács és egy kéve kender a mezőgazdasági és az ipari tevékenységet szimbolizálta. A jelvény a tunéziai dolgozók mentalitásában végbement változást jelképezte, s „*azt a határozott*

40 Uo. 1985. 38.

41 Bessis, 1974. 91.

42 Ben Hamida, 2003. 73–76.

vágyat, hogy ne kizsákmányoltként és megalázottként, hanem önérzetes emberként éljenek”.⁴³

A kommunistákon kívül egyetlen párt, politikai csoportosulás sem támogatta a fiatal nemzeti szakszervezetet. Megalakulását a szocialisták „xenofób nacionalisták és a kommunisták manőverének” tulajdonították.⁴⁴ Vagy, amint az egyik szocialista képviselő állította, „a némi tehetséggel megáldott kalandor Mohamed Ali tevékenységének”.⁴⁵ A Desztur Párt kezdetben, az alakulás, szervezés fázisában támogatta a nemzeti szakszervezetet. Azt remélte tőle, hogy közelebb kerül a társadalom alsóbb rétegeihez. A CGTT megalakulását követően azonban, látva annak radikalizmusát, a kommunisták aktív szerepét, illetve tartva a rendőrségi repressziótól, teljes mértékben elfordult tőle.⁴⁶ A párt vezetőségének egyes tagjai, mint Tahár Haddad és Taufik al Madani (1898–1983)⁴⁷ mindvégig kitartottak a CGTT mellett.

A gyarmati hatóságok először sorozatos rendőrségi zaklatással akadályozták a CGTT működését. Amikor azonban a Tunisztól délre fekvő Hammam-Lifben a mészkőbánya munkásai 1925. január 19-én, három nap múlva pedig a pointville-i mezőgazdasági munkások sztrájkba léptek és az éppen megalakult nemzeti szakszervezethez fordultak, hogy az képviselje az érdekeiket, a protektori hatalom azonnal cselekedett. A főrezidens a külügyminisztérium illetékeséhez címzett levelében január 30-án meg is indokolta a gyors intézkedést: „A pointville-i mezőgazdasági munkások magatartása nem azért nyugtalanít, mert a közrendet zavarja, hiszen nyugalom van, hanem azért, mert új mentalitás kialakulását segíti a vidéken. (...) [A sztrájkolók – J. N. L.] kijelentették, hogy a föld tunéziai, s ezért az övék.”⁴⁸ Február 5-én az állam biztonságát veszélyeztető cselekedetek ürügyén letartóztatták Mohamed Alit és a betiltott CGTT vezetőségének még öt tagját. A novemberben kihirdetett ítélet 5–10 év száműzetéssel sújtotta őket.⁴⁹

A CGTT szétzúzásával a gyarmati hatalom megtörte a fiatal, dinamikus fejlődő nemzeti mozgalom lendületét. Lényegében ugyanez történt Algériában és Marokkóban. Párizsnak ezeken a gyarmatain is sikerült megszilárdítania a világháború utáni forradalmi fellendülésben megrendült pozícióit: Algériából száműzték a születő nemzeti mozgalom kimagasló alakját, Haled emírt, Marokkóban pedig Pétain hadserege 1926-ban, egyesülve a spanyol erőkkal megadásra kényszerítette az ország északi részét birtokló, a spanyolok ellen már évek óta sikeresen harcoló Abd el Krimet. A folyamat betetőzéseként a párizsi képviselőház 1926-ban elfogadta az

43 Haddad, 1985. 136.

44 A szocialista sajtót idézi: Tlili, 1977. 188.

45 Cohe-Hadria, 1974. 65.

46 Kraiem, 1976. 605–607.

47 1925-ben őt is kiutasították az országból. Algériában telepedett le, és ott az iszlám reformmozgalomban játszott fontos szerepet. A nemzeti felszabadító háború idején (1954–1962) csatlakozott a felkelőkhöz, s az általuk alakított ideiglenes kormányban miniszteri tisztséget vállalt.

48 Idézi: Kraiem, 1976. 591.

49 Mohamed Ali több arab országban is megfordult, majd Szaúd-Arábiában telepedett le, és sofőrként kereste a kenyerét. 1928. május 10-én vesztette életét egy autóbalesetben a Dzsedda és Mekka közötti úton.

ügynevezett gonosz törvényt, amely minden, a közrendet megzavaró (vagy annak ítélt) eseményt keményen szankcionált.

Az elszenvedett csapás ellenére a tunéziai nemzeti mozgalom az 1920-as években olyan politikai-ideológiai értékeket és módszereket teremtett és gyökereztetett meg, amelyek szüntelenül megújulva a függetlenségért, majd később a demokráciáért és a szociális reformokért folytatott harcnak az alapjait képezték, illetve képezik mind a mai napig az észak-afrikai ország történelmében.

Szembeszökő a vallási türelmetlenség, egyáltalán az iszlámra történő hivatkozás hiánya a politikai harcban. Ha egyáltalán felmerült, az csak a nemzeti mozgalom egészével vagy egyes személyiségeivel – s végső soron a nemzeti megújulással – szemben álló, elsősorban a Zitunához köthető, konzervatív erők részéről. A nemzeti mozgalom számára természetes közeg a muszlim vallás és civilizáció, nem annak megreformálásával akart szembeszállni az elnyomó protektori hatalommal, hanem annak fennköltén hirdetett eszméivel akarta modernizálni, a korszakhoz igazítani a tunéziai társadalmat. Kiindulási pontja nem a Korán volt, hanem a francia forradalom eszméi, az egyéni szabadságjogok. Ez a sajátos laicitás nem jelentette azt, hogy a mozgalom képviselői közömbösek lettek volna az iszlám iránt, nem tartották volna a nemzeti tudat fontos elemének, s nem léptek volna fel a protektori hatalommal szemben, amikor az megsérti azt.

Amikor a CGTT-t betiltották és vezetőit letartóztatták, a biztonsági hivatal vezetője „vallási jellegűnek” minősítette a mozgalmukat. Többek között azért, mert egyik vidéki körútja során tartott beszédében Mohanemd Ali a Koránból idézett. A szakszervezeti vezető nem tagadta, hogy a muszlimok szent könyvére hivatkozott, hiszen *„ezeknek a nyomorúságos helyzetben lévőknek csak egyetlen értékes tulajdonságuk van, az, hogy muzulmánok. Sokan közülük kívülről tudják a Koránt. Tehát csak azon keresztül értethetem meg velük a jelenlegi helyzetüket és jövőbeni feladataikat. Mindig arra törekszem, amennyire módomban áll, hogy propagandámat a munkások színvonalához igazítsam, nem azért, hogy a másik ellen uszítsam őket, hanem éppen hogy saját maguk ellen lázítsam.”*⁵⁰

A nemzeti mozgalom képviselői nyilvánosan fejezték ki felháborodásukat, amiért az eucharisztikus világkongresszust muszlim földön, Tunéziában rendezték meg 1930-ban. Valamennyi tunéziai „valóságos katasztrófaaként”, „kilencedik kereszties hadjáratként” élte meg ezt az eseményt.⁵¹ A felháborodásban azonban nyoma sem volt a vallási gyűlöletnek.

A Desztur Párt fiatal, a politikai életbe az 1920-as évek második felében bekapcsolódó tagjai, akik szinte kivétel nélkül Franciaországban is folytattak tanulmányokat, Tahár Haddad nyomán a női egyenjogúság hívei voltak, de *ideiglenesen*, átmenetileg elfogadták a fátyol viselését, mert azt „a tunéziai személyiség”, a nemzeti identitás egyik megjelenési formájaként fogták fel. A muszlim hagyományokhoz óvatosan viszonyultak. Az volt az álláspontjuk, hogy nem szabad konfrontálódni azokkal, ösztönözni, segíteni kell fejlődésüket, alkalmazkodásukat a változó

50 Kraiem, 1976. 152.

51 Bourguiba, 1982. 38.

világhoz, de a modernizációt nem radikális és hirtelen történő szakítások sorozatán keresztül kell megvalósítani, „hanem oly módon, hogy megőrizzük személyiségünk egységét, és összhangban legyünk a lelkiismeretünkkel”.⁵²

A tunéziai nemzeti mozgalom programjának állandó eleme a nők egyenjogúságának a megteremtése. A független Tunézia egyik első törvénye 1956-ban éppen ezt garantálta: a nők törvény előtti egyenlőségét, szavazati jogát, valamint eltörölte a poligámiát.

A mozgalomban a dialógus mindig prioritást élvezett, a problémákat soha sem akarták erőszakos módon megoldani. A Desztur Párt azonban a megoldást hozó politikai párbeszédet az elit feladatává tette. Ebben történt változás az 1930-as években, amikor az imént említett fiatalok, élükön Habib Burgibával (1903–2000), a független Tunézia első köztársasági elnökével, vívtak ki maguknak vezető szerepet. 1934-ben megalakították az Új Desztur Pártot, amelynek programjában kiteljesedtek a „francia eszmék”. Elvetették az alkotmányos monarchiát, s a republikanizmus elkötelezett hívévé váltak. Az új párt továbbra is elutasította az erőszakos módszereket, s a politikai párbeszédet részesítette előnyben. Ám a radikális fiatalok kiszélesítették a társadalmi bázisát, az utcát is bevonták a politikai életbe, tömegdemonstrációkat szerveztek, s ebben tudatosan elmentek az erőszak határáig is.

A kommunista párt az évtized végére szektává zsugorodott, köszönhetően a Kommunista Internacionálé kirekesztő, csak a munkások érdekeinek védelmét hangsúlyozó, minden probléma megoldását a szocialista forradalomtól váró politikájának. Ennek ellenére nem tűnt el, sőt meglepően nagy vitalitást tanúsított.

Végezetül hangsúlyoznunk kell a tunéziai nemzeti mozgalomnak azt az egész arab világban egyedülálló jellegzetességét, amit az erős nemzeti szakszervezet által váltakozó intenzitással, de mindig képviselt mély szociális program jelent. Az 1925-ben betiltott szakszervezet 1937-ben újjáalakult. Hiába tiltották be két évvel később, a II. világháború után, 1946-ban újra létrejött, s hatalmas, a modern politikai eszméket tudatosan is vállaló szervezetté vált. Programjában és tevékenységében összefonódott a nemzeti és társadalmi felszabadulás eszméje: „A nemzeti felszabadulásért folytatott harc nem más, mint a társadalmi felszabadulás akaratának a megnyilvánulása. Meggyőződésünk, hogy a politikai függetlenség társadalmi haladás nélkül, a rendszer társadalmi-gazdasági alapjának átalakítása nélkül csak szemfényvesztés” – jelentette ki Ferhat Hased, a szakszervezet elnöke 1951-ben.⁵³

A nemzeti szakszervezetet mind Burgiba köztársasági elnök (1957–1987), mind az őt követő Ben Ali (1987–2011) megpróbálta megtörni, de egyiküknek sem sikerült szverilissé tennie, legfeljebb csak ideig-óráig. Vajon sikerül-e ez az iszlamista Ennahdának?

52 Bourguiba, 1929.

53 Idézi: Kraiem, 1980. 41.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ANT Archives Nationales de Tunisie (Tunisz)
Surv. des comm Surveillance des communistes

2. Kiadott források

Affaires de Tunisie

1881 *Documents diplomatiques. Affaires de Tunisie, 1870–1881*. Paris, 1881.

As

Avenir social

Congrès de Tours

1980 *Congrès de Tours. Edition critique. 18e Congrès national du Parti socialiste. Texte intégral*. Paris, 1980.

LeS

Le Socialiste

LeTe

Le Temps

LeTu

Le Tunisien

Statistique général

1928 *Statistique général de la Tunisie, 1927*. Tunis, 1928.

Ts

Tunis socialiste

3. Szakirodalom

Amin

2011 Amin, Samir: *Le monde arabe dans la longue durée. Un printemps des peuples?* Alger, 2011.

Ben Hamida

2003 Ben Hamida, Abdesslem: *Capitalisme et syndicalisme en Tunisie de 1924 à 1956*. Tunis, 2003.

Bessis

1974 Bessis, Juliette: Le mouvement ouvrier tunisien: de ses origines à l'indépendance. In: *Le Mouvement social*, 89. (1974). 85–108.

Bourguiba

1929 Bourguiba, Habib: Le voile. In: *L'étendard tunisien*, 1929. január 11.

1982 Bourguiba, Habib: Parachevement des préparatifs et le début de l'action, 1925–1933. In: Bourguiba, Habib: *Articles de presse, 1929–1933*. Tunis, 1982.

Chérif

1981 Chérif, Mohamed Hédi: La „déturquisation” du pouvoir en Tunisie, classes dirigeantes et société tunisienne de la fin du XVIIème siècle à 1881. In: *Cahiers de Tunisie*, 29. (1981) 177–197.

Cohé-Hadria

1974 Cohé-Hadria, Elie: *Du protectorat français à l'indépendance tunisienne*. Nice, 1974.

Dabbab

1980 Dabbab, Mohammed: *Les délégations destouriennes 1919–1921 ou la naissance du Destour*. Tunis, 1980.

ed-Din

1987 ed-Din, Khayr: *Essai sur les réformes nécessaires aux Etats musulmans*. Paris, 1987.

el Madani

2009 el Madani, Tewfik: *Mémoires de combat*. Alger, 2009.

Ganiaget

1994 Ganiaget, Jean: *Histoire contemporaine du Maghreb*. Paris, 1994.

Haddad

1984 Haddad, Tahar: *Les pensées et autres écrits. Introduction et traduction de Noureddine Sraieb*. Oran, 1984. (Cahiers du CRIDSSH, 14.)

1985 Haddad, Tahar: *Les travailleurs tunisiens et l'émergence du mouvement syndical*. Tunis, 1985.

Kraiem

1975 Kraiem, Mustapha: Le Parti Réformiste Tunisien. In: *Revue d'histoire maghrébine*, 4. (1975) 150–162.

1976 Kraiem, Mustapha: *Nationalisme et syndicalisme en Tunisie, 1918–1929*. Tunis, 1976.

1980 Kraiem, Mustapha: L'UGTT et le mouvement syndical maghrébin avant l'assassinat de Ferhat Hached. In: *Revue d'histoire maghrébine*, 17–18. (1980) 33–42.

1997 Kraiem, Mustapha: *Le Parti Communiste Tunisien pendant la période coloniale*. Tunis, 1997.

Madjoubi

1982 Madjoubi, Ali: *Les origines du mouvement national en Tunisie 1804–1934*. Tunis, 1982.

Raymond

1964 Raymond, André: La France, la Grande-Bretagne et le problème de réforme en Tunisie 1855–1857. In: *Etudes Maghrébines: Mélanges Charles Andre Julien*. Eds.: Marthelot, Pierre–Marthelot, Andre. Paris, 1964. 137–164.

Sammut

1978 Sammut, Carmel: Action des Jeunes-Tunisiens: réformisme d'assimilation ou nationalisme d'émancipation? In: *Revue d'histoire maghrébine*, 10–11. (1978) 67–153.

Sraieb

1967 Sraieb, Noureddine: Contribution à la connaissance de Tahar El-Haddad (1899–1935). In: *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, 4. (1967) 99–132.

1994 Sraieb, Noureddine: *Le Collège Sadiki de Tunis, 1875–1956*. Paris, 1994.

Thaâlbi

1985 Thaâlbi, Abdelaziz: *La Tunisie martyre*. Beyrouth, 1985.

Tlili

1977 Tlili, Béchir: La Fédération socialiste et la „Tunisie Martyre”. In: *Les Cahiers de Tunisie*, 25. (1977) 139–209.

LÁSZLÓ J. NAGY

TUNISIA IN THE 1920S. THE BIRTH OF THE NATIONAL MOVEMENT

The organizations of the Tunisian national movement were created during the 1920s. The Destour Party, the national labour union and the left-wing, communist groups gained growing importance in the political life of the country in the colonial era, and remained dominant even after it conquered its independence, in 1956. A specific feature of the Tunisian national movement compared to other political experiences in Northern Africa was the strength of the left-wing secularised trade unions, while reference to political Islam did not appear in the country's life until recent times. The starting point of the Tunisian nationalist movement was not the Koran, but the emancipatoric ideology of the French revolution. At the same time, they defended the Islamic religion and civilization against the colonial power as part of their national consciousness. Dialogue was the basic element of the political culture of a national movement which never agreed to solve problems by using force. The strong national trade union remains the most intriguing feature of the Tunisian nationalist movement. Beyond bringing forward a radical social program, trade union leaders actively participated in the political struggle as well.